

Suomalainen kulttuuriheeros

1. Mikael Agricolan Psalttarin esipuheessa julkaisemassa kuulussa jumalainluettelossa on seuraava säe:

Capeet | mös heilde Cuun söit |

Jumalainluettelon mukailijat ja kääntäjät kertasivat säkeen seuraavanlaisena:

Capeet, förtärde mänadhen bortt. — Ns. käsikirjoitus 311 1500-luvulta.

Praedacue fit Kapeis non vigilante jove. — Sigfrid Forsius 1500-luvulla.

Die Capeen, frassen ihnen den Mond, da eine Finsternis vorhanden var. — Thomas Hiärne 1670-luvulla.

Och Capeet åto Månarna snålt. — Petrus Bång 1675.

Capet spectri genus eclipsis lunae, spöke som förtär månen. — Daniel Juslenius 1745.

(Rahcoi &) Capii lunam fuscarunt arrosertunq. — Christian Linnell 1748.

2. Mikael Agricolan lyhyeen säkeeseen sisältyy yleinen kansanluulo kuun pimenyksen aiheuttajista. Varsinais-Suomessa ja Vienassa on kuun pimetessä ollut näihin aikoihin asti tapana sanoa: »kuu syödään»¹. Turun akatemian professori Laurentius Tammelinius kirjoitti toimittamaansa vuoden 1702 almanakkaan, että kuun pimetessä se »pidäis njn cuin coirilda syötämän». Sortavalasta on tallennettu seuraava tieto:

Minun lapsena ollessani, kun aurinko pimeni, oli sellainen käsitys, että perkele söi auringon, samoin kuun. Jos oli osittainen auringon- tai kuunpimennys, arveltiin, että perkele yrityi syödä auringon ja kuun, mutta Jumala sai ryöstettyä auringon tai kuun pois. Silloin rukoiltiin hartaasti, että Jumala saisi ne palautetuksi. Kun aurinko alkoi paistaa, silloin sanottiin: Jo perkele oksentaa auringon takaisin.²

Uskomus taivaanvalojen syömisestä on kansainvälinen. Viron Saarenmaalla selitetään, että kuu pimenee siksi, että koiranpenikat syövät kuun; Kullamaassa taas sanotaan: »Kuu varjutamise ajal türklased püssi lasevad ja taeva lõukoer kuu kallale kipub.»³ Irlannista, Wallisista ja Liettuasta on merkitty muistiin tietoja hirviöstä, joka nielee taivaanvalot.⁴ Sama luulo on tallennettu Pohjois-Italiasta jo 400-luvulla. Eteläslaaveilla kuunnielijä on *vrkolak* 'ihmissusi'⁵. Muinaisintialaiset puhuvat vaskenkarvaisesta sudesta, joka pyrkii nielemään taivaanvalot⁶, tapik-intiaa-

¹ UNO HARVA Suomalaisten muinaisusko (Porvoo 1948) 165.

² Sortavala. KRK. Juho Karvinen 18. 1935.

³ OSKAR LOORITS Grundzüge des estnischen Volksglaubens I (Lund 1949) 410. — Kullamaa. H II 58. 346 (no 8).

⁴ AXEL OLRİK Ragnarök (Weimar 1920) 40.

⁵ OLRİK 40.

⁶ KNUT TALLQVIST Månen i myt och dikt, folktro och kult (Helsingfors 1947) 109.

nien kuunsyöjät on jaguaari¹; muinaiset Meksikon atsteekit puhuivat niinkään jaguaarista, joka nieli auringon². Vanhoissa saksalaisissa almanakoissa oli auringon- ja kuunpimennyksistä usein kuvia, joissa nähtiin kaksi lohikäärmettä kita ammollaan syömässä asianomaista taivaanvaloa³. Arhuacos-intiaanit, malaijit⁴, kiinalaiset ja useat buddhan-uskoiset kansat uskovat juuri lohikäärmeen nielevän taivaanvalot⁵. Muinais-islantilaisiin *Völuspá*-⁶ ja *Grimnismál*-⁷ runoelmiin sisältyy ennustus siitä, että ragnarökin, maailmanlopun, saapuessa Fenrir-susi nielee auringon.

Maailmanloppua peläten järjestetään kaikkialla maailmassa pimennysten aikana erilaisia taivaanvalojen nielijäin karkotusmenoja. Sortavalassa rukoillaan tällöin hartaasti Jumalaa, että hän palauttaisi taivaanvalot.⁸ Viron Rõugessa pelätään viimeisen päivän olevan läsnä, kun taivaanvalot pimenevät; siksi aletaan laulaa virsiä.⁹ Ehkäistäkseen *jéretnik*-nimisen olennon syömästä kuuta iskevät kolttalappalaiset rautaesineillä pataa tai kolauttelevat kahta kirvestä vastakkain.¹⁰ Eräät Perun intiaanit karkottavat nielijäpetoa kuorolaululla ja musiikilla; he myös ruoskivat koiria, jotta ne ulvoisivat ja siten karkottaisivat pedon. Chiquito-intiaanit ampuvat nuolia Maboja-hirviötä kohden, joka yrittää niellä taivaanvalot.¹¹ Keisarillisessa Kiinassa oli tapana auringonpimennysten edellä lähettää kaikkiin maakuntiin kirjallinen määräys »auringon pelastamisesta». Kun pimennys alkoi, rämistivät alemmat virkamiehet patarumpuja »pelottaakseen taivaisia koiria ja ehkäistäkseen ne nielemästä aurinkoa». Toisaalta tiedetään, että Kiinassa — ja eräissä buddhan-uskoisissa maissa — käsitettiin pimennysten aikaiset äänekkäät riitit »taisteluksi lohikäärmettä vastaan, joka aikoi niellä taivaanvalot».¹²

On syytä kysyä, millaisia olentoja olivat capeet, joiden Agricola sanoo syöneen kuun, tai kuun-capeet, joista loitsuissa¹³ puhutaan. Christfrid Gananderin sanakirjassa sanalla on seuraavia merkityksiä: »Tyttäret, lambat, mettän eläimet, Flickor, nymfer, får, släthåriga diur, såsom harar, råfver, puellulae, agni, lepores, vulpes & cetera animalia silvestria densis pilis & nitidissimis.» Tuntuu luonnolliselta, että Agricolan capeet ovat metsäneläimiä. Loitsuissa *kave* on monesti *vilja*-sanana kertosana (esim. »Vilja ennen maita juoksi, kave muinen kankahia»). Mistä metsäneläimestä on kysymys, on sen sijaan vaikeampi ratkaista. Muistettakoon kuitenkin, että

¹ RICHARD LASCH Die Finsternisse in der Mythologie und im religiösen Brauch der Völker (Archiv für Religionswissenschaft 3. Tübingen und Leipzig 1900) 109.

² N. KRICKEBERG Märchen der Azteken und Inkaperuanern (Jena 1928) 33.

³ JACOB GRIMM Deutsche Mythologie I. Vierte Ausgabe besorgt von Elart Hugo Meyer (Gütersloh) 588.

⁴ LASCH 129.

⁵ LASCH 127.

⁶ *Völuspá* 40.

⁷ *Grimnismál* 46—47.

⁸ Sortavala. KRK. Juho Karvinen 18. 1935.

⁹ Rõuge. H IV 3. 995 (no 12).

¹⁰ T. I. ITKONEN Heidnische Religion und spätere Aberglaube bei den finnischen Lappen (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 87. Helsinki 1946) 198.

¹¹ EDWARD B. TYLOR Die Anfänge der Cultur I (Leipzig 1873) 323—328.

¹² LASCH 126—127.

¹³ SKVR VII 4: 1764.

eräissä loitsuissa kapeet ja sudet ovat toistensa kertosanoja, esim. »Suussa syöpien susien, kirossa (< kidassa?) kirokepehien».¹ Suomalainen perinne ei siis poikkea kansainvälisestä.

Riitti edellyttää myyttiä. Joskus, aikojen alussa — niin kerrotaan — maailmassa ei ollut valoa, koska taivaanvalot olivat kätkössä jonkin olennon vatsassa; mutta tapahtui, että esim. ensimmäiset ihmiset vapauttivat ne. Niinpä erään Intian primitiivisen kansan keskuudessa tunnetaan seuraava myytti:

Kun Kawachi ja Kuhrami, ensimmäinen poika ja tyttö, olivat menneet naimisiin, he lähtivät kalastamaan joesta. He pyydystivät turu-kalan, ja kun he sitä juuri leikkasivat halki, sanoi ääni sen vatsasta: »Avatkaa minut varovasti». Kalan sisältä lapset löysivät auringon ja kuun. Jonkin aikaa he pitivät aurinkoa ja kuuta talossaan. Kun aurinko ja kuu menivät keskenään naimisiin, lapset pyysivät niitä lähtemään taivaalle asumaan, sillä pienessä lehvätalossa ei ollut tilaa heille ja heidän lapsilleen. Aurinko ja kuu tekivät, niinkuin niitä kehoitettiin, ja nyt on taivas täynnä niiden lapsia.²

On kuitenkin myyttejä, joiden mukaan taivaanvalojen vapauttaminen ei tapahtunut näin mutkattomasti. Ennen kuin aurinko ja kuu pääsivät luonnolliselle paikalleen oli suoritettava taistelu sitä olentoa vastaan, joka piti niitä hallussaan. Tuo olento oli pahantahtoinen; se ei suostunut vapaaehtoisesti luopumaan aarteestaan. Silloin astui esiin taivaanvalojen pelastaja-sankari. Rähun, muinaisintialaisen taivaanvalojen nielijän, kukisti Indra, veda-uskonnon ylijumala. Hän sinkosi Rähun vatsaan ukkosenvaajan, jolloin sen oli pakko oksentaa taivaanvalot.³ Muudan myöhempi intialainen taru kertoo, miten Gadjongboi Kiltung ja Lujadan-käärme kiistelivät keskenään siitä, kumpi oli suurempi. Kun Lujadan uhkasi niellä auringon ja kuun ja lisäksi kaikki jumalat, Gadjongboi Kiltung sivalsi sitä tulikuumalla rautakangella ja murskasi sen pään; rautakanki oli salama. Kuollessaan Lujadan sanoi: »Minä kuolen, mutta haamuni jää elämään, ja kun se tulee nälkäiseksi, se syö auringon ja kuun.»⁴ Samantapaiseen myyttiin sisältää viittauksen Jobin kirja, jossa taivaanvalojen nielijä on Leviathan.⁵ Kalmukit taas kertovat:

Abida-jumalan vastustaja oli Irlik-Khan. Irlik-Khan päätti hankkia haltuunsa auringon. Aurinkoa vartioitsi kolmekymmentäkolme tengriä, jotka istuivat taivaaseen johtavilla tikapuilla. Silloin saapui Irlik-Khan kuin myrskytuuli, tempasi itselleen auringon ja söi sen. »Maailmassa vallitsivat valitus ja tuska, ihmiset, eläimet ja kasvit kuolivat kylmyyteen ja pimeyteen». Auringon vartijattarista ylhäisin, Okun-tengri, pukeutui kerjäläiseksi ja matkasi maan alle Irlik-Khanin luo noutamaan aurinkoa. Alkoi taistelu, ja Okun-tengri sinkosi keihänsä Irlik-Khaniin. Syntyneestä ammottavasta haavasta liuku aurinko esiin ja kohosi taivaan kannelle. Mutta, jatkuu myytti, Irlik-Khan yrittää yhä uudelleen ryöstää auringon. Siksi kalmukit suorittavat pimennysten aikana Irlik-Khanin karkoitusmenoja: rämistävät rautaesineitä ja kohottavat äänekkäitä huutoja.⁶

Tämäntapaiseen myyttiin perustuu Agricolan lause: »Capeet / mös heilde Cuun söit».

¹ SKVR I 4: 479.

² VERRIER ELWIN Myths of Middle India (Oxford 1949) 57.

³ TYLOR 327. — Vrt. HANS NEVERMANN Die Stadt der tausend Drachen. Götter- und Dämonengeschichten aus Kambodscha (Eisenach und Kassel 1956) 27—30.

⁴ VERRIER ELWIN The Religion of an Indian Tribe (Bombay 1955) 308.

⁵ ALFRED BERTHOLET Die Religion des Alten Testaments (Religionsgeschichtliches Lesebuch. Zweite erweiterte Auflage. Tübingen 1932) 16. — Vrt. Ps. 74: 14.

⁶ OSKAR DÄHNHARDT Natursagen III (Leipzig und Berlin 1910) 506.

3. Pimennys-myytit ja -riitit edellyttävät seuraavanlaista ajattelua: Maailman luomisen jälkeen oli aika, jolloin vallitsi pimeys. Näin siksi, etteivät taivaanvalot olleet vielä lopullisesti paikallaan, vaan jonkin eläimen vatsassa. Silloin astui esiin olento, joka taisteltuaan taivaanvalojen hallussapitäjää vastaan vapautti ne ja sijoitti ne taivaan laelle. Siitä hetkestä alkoi elämä, jota »me elämme». Mutta, niin arvellaan, elämme jatkuvasti epävarmuuden tilassa. Koittaa hetki, jolloin tuo olento uudestaan nielee auringon tai kuun: tapahtuu auringon tai kuun pimennys. Mutta nyt pä ryhdytään taisteluun nielijäpetoa vastaan. Tuo ensimmäinen voitolliseen tulokseen johtanut taistelu on kaikkien pimennysten yhteydessä suoritettujen riitilisten »taisteluiden» malli. Nuo taistelut johtavat aina voitolliseen tulokseen: nielijäpedon on pakko taas tällä kertaa luovuttaa kidastaan taivaanvalot; pimeän aikakauden paluu, ts. maailmanloppu, on torjuttu. Myytti taivaanvalojen nielemisestä ja vapauttamisesta on pimennysten yhteydessä suoritettujen riittien *charta* eli normikirja.

4. Olento, joka suoritti ensimmäisen taistelun nielijä-pettoa vastaan, on ns. kulttuuriheeros. On totuttu sanomaan, että kulttuuriheeros on toisen vaiheen luoja. Myyttien mukaan kosmos ja ihmiskunta olivat jo olemassa, sillä luoja oli suorittanut perustavat työnsä, kun näyttämölle astui kulttuuriheeros (engl. *culture-hero*, ransk. *héros civilisateur*, saks. *Kulturbringer*, *Heilbringer*) ja täydensi luojan työt.

Edellä olemme tavanneet yhden kulttuuriheeros-tyypin: rohkean urhon, joka — monien lohikäärmeen tappajain tavoin — auttoi ihmiskuntaa vapauttamalla taivaanvalot. Pedon tappamisen hetki oli rajapyykki. Siitä alkoi nykyinen aika-kausi, joka on edellä ollut aikakautta onnellisempi.

On toinen kulttuuriheeros-tyyppi, jota nimitän Prometheus-tyypiksi kreikkalaisen myytin Prometheuksen mukaan. Prometheus havaitsi, ettei ihmisillä ollut tulta. Hän teki retken taivaaseen, kätki tulen putkikasviin ja kuljetti sen Zeulta salaa ihmisille; siitä hetkestä, niinkuin Aiskhylos sanoo, alkoi inhimillinen kulttuuri. Samanlaatuinen kulttuuriheeros oli Tanganjika-järven rannoilla asuvan watawakansan esi-isä, joka nouti taivaasta ensimmäiset viljakasvien siemenet ja siten perusti viljanviljelyksen. Tätä kulttuuriheeros-tyyppiä edusti Väinämöinen silloin, kun hän neuvokkaasti, nukutettuaan Pohjolan asukkaat, pelasti sammon kivimäestä ja aiheutti viljelyksen synnyn: »Siitä kyntö, siitä kylvö, siitä kasvu kaikenlainen Suomen suurille tiloille, poloiselle Pohjanmaalle.» Kun kiowa-apachit, jotka asuvat Oklahamassa, kertovat, että kojootti eli preeriasusi toi ihmisille tulen, asetti auringon kohdalleen ja surmasi hirviön; kun algongin-intiaanien Manaboszho, Suuri Jänis, surmasi suuren ihmisiä vainoavan kalan tai käärmeen sekä ryösti viekkautta käyttäen tulen auringon jumalalta, olemme tavoittaneet samassa persoonassa toisaalta urho-tyyppisen kulttuuriheeroksen, toisaalta Prometheus-tyyppisen kulttuuriheeroksen.

Kulttuuriheeros näyttäytyy myyteissä sekä antropomorfisena että zoomorfisena. Prometheus oli, niinkuin joskus kerrotaan, Hera-jumalattaren poika. Esim. eräiden

afrikkalaisten kansojen kulttuuriheeros on asianomaisen kansan esi-isä. Eräät Sudanin neekerikansat selittävät, että kulttuurin perustaja on ensimmäinen seppä. Kalliovuorilla asuvien intiaanien kulttuuriheeros on kojootti — tuosta viisaasta ketunsukuisesta eläimestä liikkuu näiden kansojen keskuudessa lukuisia myyttejä. Pohjois-Amerikan koilliseränteillä asuvien intiaanien ja Kamtšatkan tsuktšien kulttuuriheeros on viisas korppi. Suorittavatpa kulttuuriheerosten tehtäviä intiaanikansojen ja eräiden Aasian arktisten kansojen myyttien mukaan myös nokkela ja vikkela hirvi, majava tai siili. Australiassa kuvataan kulttuuriheerosta sekä kallio-
piirroksissa että myyteissä joskus ihmishahmoiseksi, joskus käärmeeksi tai muuksi eläimeksi. Niinkuin kreikkalaisen myytin Prometheus oli Hera-jumalattaren poika, oli kwakiutl-intiaanien kulttuuriheeros minkki auringonjumalan poika.

Riippumatta siitä, onko myyttien Prometheus-tyyppinen kulttuuriheeros antropomorfinen vai zoomorfinen, onko hän jumalan poika vai tytär, onko hän maailman ensimmäinen seppä vai heimonsa esi-isä (vai mikä hän on), hänen roolinsa tärkein tunnusmerkki on: hän on epäkohdan ensimmäinen havaitsija ja kohta myös sen neuvokas korjaaja. Hän ei syöksy suinpäin epäkohdan kimppuun, niinkuin sankari-tyyppinen kulttuuriheeros. Hän esittää itselleen kysymykset: miksi? ja sitten: miten? Hän keksii menetelmän. Hän käyttää tuota menetelmää. Hän saavuttaa tavoitteensa. Seurauksena on, että ihmiskunnan tai ryhmän elämä, joka tavalla tai toisella on ollut puutteenalaista, hänen suorittamansa korjauksen jälkeen vaihtuu siedettäväksi, jopa onnelliseksi.¹

Seuraavassa pyrin osoittamaan, että muinaiset suomalaiset hyvin tunsivat myyttejä, joissa näyttäytyy Prometheus-tyyppinen kulttuuriheeros. Käsittelen tätä hahmoa pysytellen edelleen taivaanvalojen vapauttamisesta kertovan myytistön piirissä.

5. Christfrid Gananderin sanakirjassa² on seuraavat säkeet:

Kuumet ennen kuun kehitti,
Kawet kuun kehästä päästi
Riihen rautasen sisästä.

Ganander lisää tähän Mythologia Fennicassa suorasanaisten selityksen: »Oli jo peittänyt kuun rautaseen riiheen.»

Näihin lyhyihin säkeisiin sisältyy jälleen kuunpimennys-myytti, mutta erilainen kuin se, johon viittasi Agricola. Sana *ennen* edellyttää myyttiä — joskus, ammuin,

¹ GEO WIDENGREN Religionens värld (Uppsala 1945) 95 ja seur., 151. — H. TEGNAEUS Le héros civilisateur (Uppsala 1950). — AD. E. JENSSEN Mythos und Kult bei Naturvölkern (Wiesbaden 1951) 138, 141, 148. — G. VAN DER LEEUW Phänomenologie der Religion (Tübingen 1956) § 11—13, 18. — HELMER RINGGREN, ÅKE STRÖM Religionerna i historia och nutid (Stockholm 1957) 24, 384, 397 ja seur., 412, 414. — MARTIN P. NILSSON Geschichte der griechischen Religion (München 1941) 31. — FRANZ BOAS The Religion of the Kwakiutl Indians II (New York 1930) 170. — MODY C. BOALRIGHT The Sky is my Tipi (Austin, Texas 1949) 23 ja seur. — RICHARD THURNWALD Die Eingeborenen Australiens und der Südseeinseln (Religionsgeschichtliches Lesebuch 8. Tübingen 1927) 27.

² CHRISTFRID GANANDER Nytt Finskt Lexicon s. v. *Kuumeh* vel *Kuumet*, vrt. CHRISTFRID GANANDER Mythologia Fennica (Åbo 1789) 45.

oli tapahtunut, että Kuumet (= Kuume) oli kehittänyt kuun ja sijoittanut sen rau-
taiseen riiheen, josta Kawet (= Kave) sen vapautti. Oli siis kaksi vastavoimaa,
Kuume ja Kave. *Kave*-sanan merkityksen tunnemme jo edellisestä: se on metsän-
eläin. Tässä yhteydessä Ganander selittää: »Kavet i. e. lintu, Elämä Jumalan
luoma, Eläin». Kuten Lauri Hakulinen on vakuuttavasti osoittanut, *Kuumet*-
nimi kuuluu *kuuma-*, *kumma-*, *kummitus*-sanaperheeseen — käännettäköön se siis
sanalla kummitusolento. *Kehitti*-verbi on *kehä*-sananjohdos: kummitusolento siis
varusti kuun kehällä (vrt. Ison tammen runon säkeitä: Hakkasi Rutimo rajjan,
oxillaan päivän peitti, latwallaan kuun kehitti¹) tai peitti, kätki kuun kehään. He-
rää kysymys siitä, millainen tuo kehä oli. Sekä kuun että auringon ympärillä nähdään
toisinaan todella kehä. Mutta myytit eivät käsitä sitä atmosfääriseksi ilmiöksi; niinpä
eräiden kansojen myytit selittävät, että tuo kehä on silmukka, jolla asianomainen
taivaanvalo on joskus, maailman alkuaikoina, ollut kytkettynä lähelle maata; sa-
maisella silmukalla se pimennyksen sattuessa vedetään alas². Toisaalta on myyttejä,
jotka selittävät pimennykset siten, että jokin olento on katkenyt taivaanvalot lippaa-
seen tai mursunnahkaiseen palloon. Saattaa olla, että viimeksi mainittu mieli on myös
Gananderin loitsun kehä-motiivilla. Kehä-sana, kuten Y. H. Toivonen on huomaut-
tanut, esiintyy nimittäin esimerkiksi Kalevalassa 'lipas, vakkanen, rasia' merkityk-
sessä; liivin kielessä kehä-sanan vastineella *kejà* on mm. merkitys 'säiliö, Behälter',
virossa *keha, kiha* on mm. 'astia, tynnyri'.

Gananderin loitsun säkeistä viimeinen: »Riihen rautasen sisästä» johdattaa tie-
tysti mieleen Sammonryöstö-runon maininnan siitä, että sampoä säilytettiin riista-
riihessä, siis varastosuojassa, josta Väinämöinen seuralaisineen sen anasti.³

Lakonisiin loitsun säkeisiin sisältyy käsitykseni mukaan seuraava myytti:

*Kummitusolento eli Kuume piti entisinä aikoina (ennen) hallussaan kuuta. Se oli kehässä
(eli lippaassa?) rautaisessa riihessä. Sen vapautti metsäneläin (lintu?) eli kave.*

Kave on tämän myytin eläinhahmoinen kulttuuriheeros.

6. Metsäsuomalaisten Kateen-loitsussa on *kapo, kapa* sekä auringon että kuun
päästäjä. Loitsu kuuluu:

Kahopa ennen kapa kuun kehästä päästi, Pitkän hiuxen pinteistä, Kyläkunnan kykkeröistä,
Partasuihen pannaista, Vaimon saatanan kiroista.⁴

Minä päästän tuon Niin kuin ennen päästäjä päästi Päivän paistamaan, Kuun kuumottamaan
Pitkän hiusten pinneiltä, Kyläkunnan kykkäriltä, Kihlakunnan kiroilta, Partasuiden panneil-
ta, Vaimon satanan kiroilta. Kapo kuun kehästä päästi, pitkän hiusten pinneiltä.⁵

¹ GANANDER Nytt Finskt Lexicon s.v. *Rutimo*.

² LEO FROBENIUS Dichtkunst der Kassaiden (Atlantis XII. Jena 1928) s. 185. — Journal of American Folklore 19, 337.

³ Toisaalta muistettakoon, että kreikkalaiset nimittivät kuun ympärillä havaittuja rengas-
maisia muodostuksia sanalla *halös*; sanan alkumerkitys on 'puimatanner'. Itäafrikkalaisen
akamba-kansan kielessä käytetään puimatantereesta ja kuun renkaista samaa nimitystä (TALL-
QVIST 190).

⁴ SKVR VII 5: 58.

⁵ SKVR VII 5: 59.

Metsäsuomalaisten loitsu, joka lienee typistymä alkuperäisemmästä (vrt. »Päästä, päästäjä Jumala, puutteista, päätteistä, sukukunnan suusanoista, la[j]i-kunnan lausunnoista, kylän suurista sanoista, akan kehnon noiteista, miehen mustan murtehista, pitkähiuksen himpehistä, rymännyksen ryötehistä, jott' ennen kuu kehästä pääsi, päivä pilvestä pirahiti¹), on tuonut näyttämölle uudenlaisen motiivin: taivaanvalojen kätkijä on noita, kade, pahantahtoinen ihminen, olipa hän »partasuu», so. mies, tai »pitkähiuksi», so. nainen, tai joka tapauksessa tuon kateen, noidan kaltainen (esim. »Päästä, päästäjä Jumala, kirohiuksisten sanoista, akan kehnon routeista, pitkähiuksien hembepihistä²; »Vaiko sie tuolta tulit salanaarojen sanoista, hivuspitkän himmehistä»³).

7. Arvelu, että juuri pahantahtoinen ihminen, noita, saattaa keinoillaan aiheuttaa taivaanvalojen pimennyksen, on varsin yleinen. Niinpä Inkerissä lauletaan: »Viron noiat, suuret noiat, Saksan noiat kuun salaisit»⁴; »Viron noijat päivän peittiit, Saksan noiat kuun salaisiit»⁵. Tanskalaiset kertovat, että noita voi ottaa taioillaan kuun taivaalta. Muinaiset kreikkalaiset selittivät kuunpimennyksen yhteydessä, että joku ihminen oli ottanut kuun taivaalta käyttäkseen sitä omiin tarkoituksiinsa. Piispa Thietmar von Merseburg kirjoitti vuoden 989 kuunpimennyksen yhteydessä: »Sed cunctis persuadeo chisticolis, ut veraciter credant, hoc non aliqua malarum incantatione mulierum vel esu fieri, vel huic aliquo modo seculariter adjuvari posse»⁶ — hän siis kehotti kaikkia kristittyjä vakuuttumaan siitä, ettei kuun pimennys ollut tapahtunut pajojen vaimojen loitsujen vuoksi.

Kiintoisa on Henrik Lättiläisen kronikan kertomus siitä, miten virolaiset kokiesaan auringonpimennyksen juhannuksena vuonna 1191 olivat surmata Theodorichnimisen papin, »koska, he sanoivat, hän muka syö kuun»⁷. Samantapainen käsitys on maailman alhaisimmalla tasolla olevien Australian alkuasukkaiden keskuudessa: hekin olettavat pimennysten johtuvan pahantahtoisten ihmisten vaikutuksesta.⁸

Metsäsuomalaisten loitsu on ymmärrettävä seuraavasti: *Kude, noita piti hallussaan, »pinteissä», kuuta. Sen vapautti metsäneläin, kapa, kapa.*

8. Näin käsittelemiäni suomalaisiin loitsuihin jähmettyneitä myyttejä vertaan eräiden Pohjois-Aasian ja Pohjois-Amerikan kansojen myytteihin. Tšuktšit, jotka asuvat Siperian pohjoisosissa Beringin salmen tienoilla, kertovat, että muudan KéLeniminen olento piti hallussaan aurinkoa mustassa, mursunnahkaisessa pallossa. Korppi sai viekkaudella aikaan, että KéLen tytär luovutti sille taivaanvalot.⁹ Poh-

¹ SKVR VII 4: 1742, vrt. SKVR VII 4: 3032, SKVR I 4: 500, 517.

² SKVR VII 4: 3032.

³ SVR I 4: 500, vrt. SKVR I 4: 517.

⁴ SKVR III: 167.

⁵ SKVR III: 1156.

⁶ LASCH 138.

⁷ LOORITS I, 411.

⁸ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens I (Berlin und Leipzig 1927) 1511. — LASCH 99, 111.

⁹ DÄHNHARDT III, 114.

jois-Amerikan tlingit-intiaanit tuntevat saman myytin; muudan päällikkö piti taivaanvaloja lippaassa, ja korppi vapautti ne¹. Bilquila-intiaanien auringonvapauttaja oli korpin poika; auringon hallussapitäjällä, Snq-päälliköllä, oli neljä tytärtä, joista erään korppi teki raskaaksi. Syntynyt korpin poika vapautti auringon Snq-päällikön lipasmaisesta, katottomasta talosta.² Erään lähemmin mainitsemattoman intiaanikansan tarussa kerrotaan ajasta, joka vielä oli nuori; silloin harmaa kotka piti hallussaan taivaanvaloja. Se vartioi niitä niin hyvin, etteivät ihmiset saaneet niistä hyötyä. Yelth, korppi, sen sijaan oli ihmisten ystävä. Yelth varasti taivaanvalot. Suoritettuaan tekonsa se ripusti auringon ja kuun ilmaan ja sirotti tähdet taivaan kannelle, jolloin ne alkoivat paistaa ihmisille.³ Snanaimuq-intiaanien tarun mukaan säilytti lokki aurinkoa lippaassa. Korppi sai viekkautta käyttäen lokin avaamaan lippaan.⁴ Korpin sijasta on burjattilaيسessa myytissä auringon vapauttajana siili. Maan isäntä, niin kertoo myytti, sulki taivaanvalot lippaaseen. Koko luonto pimeni, ihmiset eivät enää löytäneet toisinaan, ja eläimetkin huusivat hätääntyneinä; paljon elämää tuhoutui. Silloin taivaan jumala lähetti siilin noutamaan auringon ja kuun takaisin. Siili lähti ja pyysi maan isännältä vieraslahjaksi kangastushepoa ja kaiku-keihästä. Kun maan isäntä ei voinut täyttää mahdotonta pyyntöä, hän ei tiennyt muuta neuvoa kuin antaa kestiystävälleen takaisin auringon ja kuun; ne siili sijoitti radoilleen ja maailma tuli valoisaksi.⁵

9. Como-intiaanit, joiden kulttuuriheeros on kojootti, kertovat auringon päästöstä seuraavaan tapaan. Aurinko ei milloinkaan noussut taivaanlaen korkeudelle, vaan pysytteli hiukan horisontin yläpuolella, joten maassa vallitsi pimeys. Aurinko oli ripustettu köydellä taivaan kanteen. Kajootti lähti noutamaan aurinkoa. Se esitti auringon vartijoille, »aurinkomiehille», tanssin, jota nämä katselivat; tanssin aikana hän nukutti »aurinkomiehet». Silloin hiiret nakersivat auringon kiinnitysköyden poikki ja kajootti anasti auringon ja vei sen maan päälle. Kylän asukkaat neuvottelivat keskenään auringon sijoituspaikasta, ja päätökseksi tuli, että se on kohotettava keskelle taivasta. Eri linnut yrittivät, kajootin kehotuksesta, viedä sen paikalleen, mutta eivät pystyneet kohottamaan sitä tarpeeksi korkealle. Vihdoin tarttuivat toimeen varisveljekset ja ne onnistuivat sijoittamaan auringon taivaan keskukseen. »Kyläläiset iloitsivat suuresti», päättyy myytti, »koska aurinko oli ripustettu oikealle paikalleen heitä valaisemaan».⁶

Selostamieni myyttien yleisenä kaavana on:

Jokin eläin tai ihminen piti hallussaan taivaanvaloja, joten ne eivät paistaneet ihmisille. Ne olivat pallossa, lippaassa tai saumattomassa, ympyränmuotoisessa, katottomassa talossa.

¹ Journal of American Folklore 20, 292.

² FRANZ BOAS Indianische Sagen von der nordpacifischen Kuste Amerikas (Berlin 1895) 241.

³ W. S. PHILIPP Indian Fairy Tales (Chicago, vuosiluvutta) 60.

⁴ BOAS 55.

⁵ UNO HARVA Altain suvun uskonto (Porvoo 1933) 125.

⁶ Journal of American Folklore 19, 44 ja seur. — Dähnhardt III, 122.

Korppi, siili, kojootti teki retken noutaakseen ne. Se menetteli viekkaasti ja onnistui tehtävässään. Saavuttuaan kotiseudulleen se sijoitti taivaanvalot kohdalleen, jolloin ne tulivat ihmisten hyödyksi.

10. Alkukantainen myytti, jossa kulttuuriheeroksena esiintyy eläin, säilyi Suomessa erityisen suotuisassa ympäristössä: synnytyksen loitsun viiteosaan jäähmettyneenä. Usein tuo loitsu kuitenkin pudotti pois maininnan kulttuuriheeroksesta, kuten esim. seuraavissa toisinoissa: »Ennen kuun kivistä kiskoit, päästit päivän kalliosta, mikset päästä päiviltä pahoilta;»¹ »Jo on päässyt kuu kehästä, päivät päässyt kalliosta, miksip' et pääse päästäessä, tämä pulma purkaessa.»² Toisinoissa kohtaamme uuden auringon kätköpaikan, kallion.

Toisaalta myyttiä yritettiin niveltää siihen kulttuuriin, jota luonnehtii kulttuuriheeros Väinämöinen. Auringon kätköpaikka oli nytkin kallio: »Mies on vanha Väinämöine, — — jotta ennen kiskoit kuun kivistä, piästit päivän kalliosta.»³ Tapaamempa Väinämöisen taivaanvalojen päästäjänä eepillisestäkin yhteydestä:

Minne, sano, meiltä päivä päty, kunnas meiltä ku katosi? Päivä peäty kalliohon. Yöllä synty Väinämöinen, yöllä synty, yöllä kasvo, läxi päivällä pajan, tako herran tarpehia. Ky lenti kynnyxelle takohissa väinämöisen. Ite vanha Väinämöinen sanan virko, nuin nimesi: »Mitä ky olet kynnyxellä?» Ky taiten vastoapi: »Tuota minä lienen kynnyxellä sanomata soattamassa: Jopa ny ku kivistä nousi, päivä peäsi kalliosta takohissa Väinämöisen.» Sanan tuo virko, nuin nimesi: »Jos nyt lähen Pohjolan, Pohjo poikain sekan, Lapin lasten tanterille, koska kun kivistä peästin, päivän pästin kalliosta.»⁴

Tällainen kätköpaikka oli luonteva eepillisävyyisessä runossa; muistakaamme vain, että myös sampo kätkettiin — itsekkäissä tarkoituksissa — kallioon. Aiheella on myös paralleeli, mikä kenties osoittaa sen kansainvälisyyden. Muinaisjapanilainen myytti nimittäin kertoo, että Amaterasu, suuri auringonjumalatar — joka käsitetään toisaalta auringonkehräksi, toisaalta jumalalliseksi naiseksi ja keisariperheen esiäidiksi — suuttui kerran Susanowon, myrskynjumalan, raivoon ja kätkeytyi taivaan kallionluolaan. Silloin koko universum tuli pimeäksi; päivän ja yön vaihtelua ei voitu huomata. Saadakseen auringonjumalattaren palaamaan jumalat kerääntyivät kallion ääreen ja alkoivat elämöidä. »Silloin tärähteli korkean taivaan kenttä, kun kahdeksansataa myriadia jumalia yhdessä nauroi». Amaterasu kuunteli tätä luolan oven takana. Hän lähti kallionluolasta, ja korkean taivaan kentät ja maan kaislakentät tulivat jälleen valoisiksi. Kaikki voivat jälleen nähdä toistensa kasvot.⁵ Japanilaisessa myytissä ei tavata kulttuuriheeros-konseptiota; auringon palauttavat entiselle paikalleen muut jumalat. Niinkuin Väinämöinen havahdutti auringon ja kuun kalliosta taonnallaan, siten jumalat herättivät kallion luolaan vetäytyneen Amaterasun uteliaisuuden tärisyttävällä naurullaan. Paralleeli ei kenties ole pelkästään tilapäinen.

¹ G. MAXENIUS De effectibus fascino-naturalibus (Aboæ 1733) 22 no 5.

² SKVR VII 4: 3058.

³ SKVR VII 4: 1568.

⁴ SKVR XII: 99.

⁵ F. K. NUMAZAVA Die Weltanfänge in der japanischen Mythologie (Luzern 1946) 227.

On toinenkin taivaanvalojen päästöstä kertova runo, joka on sijoitettu Väinämöis-piiriin. Aurinko oli vangittu — »Siitä päivä kiini saatiin» —; se oli sijoitettu »yheksän lukun taax, takasalvan kymmenen». Joukahainen ja Ilmarinen yrittivät kumpikin vuorollaan potkaista lukkoja auki. Vasta Väinämöisen potkaistua

Jopa lukut luikahtivat,
takasalvat taittuivat:
pääsi päivä paistamah,
pääsi kuu kumottamah.¹

Kummassakin esittämässäni yhteydessä on siis alkeellisemmän taivaanvalojen päästäjän eläin-kulttuuriheeroksen tilalle astunut uudenlainen, ihmishahmoinen kulttuuriheeros, Väinämöinen, jonka monista muista toimista ihmiskunnan hyödyksi eepilliset runot kertovat. Toisintojen harvalukuisuus osoittaa, että sovellutus ei saavuttanut sanottavaa suosiota.

11. Eräissä suomalaisissa kristillisesti sävytetyissä synnytyksen loitsuissa mainitaan taivaanvalojen vapauttajana toisinaan loitsujen dominantti hahmo Neitsyt Maaria:

Neytzy Maria Eموinen . . . Ettäs ennen päästit päivän Päästit päivän cuin [!] kehotit: Ja mixet minua päästäc Tule päästö päästämän.²

Neitty Maria emoinen . . . siinä kuin kuun kehästä pästit, päästit päivän irrallehen, Mixeekäs minua päästä.³

Neitsyt Maaria emonen . . . joka ennen kävit kuun kehää myöten, päivän päärmettä vaelsit, sinä kuun kehästä päästit, päivän pilvestä selitit, tule, päästä tääkin päästö.⁴

Neitsyt Moaria emoinen! Päästit päivän pohjasesta. Päästä maalle matkamiestä, pikkusormista pihalle näkemään näitä maita, ilmoja ihahumahan.⁵

Niinkuin E. N. Setälä huomautti, ei ole olemassa legendaa, joka kertoisi Neitsyt Maarian toimineen taivaanvalojen vapauttajana.⁶ Onkin mahdollista, että Neitsyt Maaria tässä loitsuyhteydessä substituoi varhemman eläinheeroksen, kapeen. Vaihdos on ollut helppoa mm. siksi, että sanalla kapo, kave on myös merkitys 'impi, neitsyt'.

Myös Jumala tai Jeesus mainitaan joskus kuun ja auringon päästäjänä:

Päästä päästäjä Jumala, jott' ennen päästit päivät, kuut kehitit.⁷

Jeesus kuun kehästä päästi, päivän päärlystä ylensi.⁸

Viimeksi mainitun toisinnon *päärly*-sanan merkityksen selittää Ganander: 'idem ac helmi, pärla, margarita'. Toisaalta hän kuitenkin kääntää säkeen »Päivän päärlystä

¹ SKVR VII 1: 694.

² MAXENIUS 22 no 5.

³ SKVR VI: 4657.

⁴ SKVR VII 4: 3031.

⁵ SKVR I 4: 948.

⁶ E. N. SETÄLÄ Sammon arvoitus (Helsinki 1932) 568.

⁷ SKVR VII 4: 1635.

⁸ GANANDER Nytt Finskt Lexicon s.v. *Kuumeh*, vrt. s.v. *Päärly*.

ylönsi» (s.v. *Päärly*): 'slepte från förmörkelsen'. Ilmeisesti päärlly on loitsun sanelijan muistiharha: eräissä loitsuissa nimittäin kerrotaan Neitsyt Maarian matkasta päivän päärmettä myöten (esim. »Joka ennen kävit kuun kehii myöten, päivän päärmettä kävelit¹; »Päiwän päärmettä samo»²). Ganander selittää, että *päiwän päärmä* merkitsee 'solens ring'.

Nytkään arktista eläinheerosta, kavetta, ei ole kelpuutettu suorittamaan suuria kosmisia tehtäviä; tällä kertaa sen tilalle ovat astuneet kristilliset Jeesus ja Neitsyt Maarja. Oli tapahtunut kulttuurin murros.

12. Eli tuntematon suomalainen runoilija, joka otti kehitelläkseen vanhan aiheen Hän sepitti sen pohjalta eepillisen runon, joka, niinkuin E. N. Setälä sanoi, on »koko kansanrunoutemme ihanimpia helmiä».³ Runo tuli Inkerissä suosituksi, ja sitä laulettiin eri seuduilla hieman eri tapaan, kuitenkin niin, että pääsisällys uskollisesti säilytettiin. Yksinkertaisimmasta redaktiosta otan esimerkiksi Taneli Europaeuksen Keski-Inkeristä muistiinpaneman toisinnon:

Vanha rahvas muistelee, nykyen imehtellessä, kuin ennen on päiväittä eletty, kupaeltu kuutametta. Käsin teitä etsittihin, käsin teitä, sormin maita, peukaloin jalan sioja. Kynttelillä maat kynnetty, touko pantu tuohuksella. Vain ei nyt nykyinen rahvas voi ei päiväittä eellä, kupaella kuutametta. Kuka päiväin etsijänä, kuka kuun tähyistäjänä? Ei toi kuka ku Jumala, ei toi kene kuin ei Kiesus, Jumalaisen ainoi poikoi: toi oli päiväin etsijänä, toi oli kuun tähyistäjänä. Mäni tallihin mäelle, tallille mäelliselle. Siell oli seitsen hengestiä, sen valitsi varsoistaan, sen otti orosistaan, mill oli lammi lautasilla, ommena oroin sivuilla. Hyppäsi hyvän selälle, ravastaisi ratsahalle, löi ruosalle oroja, oroi kyynnä käänteliisi, maan matoina väänteliisi. Ajoin matkoja vähäisen, teki tietä versoin verran. Näki päiväin paistavaisen, näki kuun kumottavaisen paxussa pajupehossa, tiheässä tuomikossa. Jumalaisen ainoi poikoi otti kuun olallehen, pani päiväin päähän päälle. Jumalaisen ainoi poikoi pani päiväin paistamahan, pani kuun kumottamahan oksille ylempöisille: päiväi paistoi rikkahille, ei köyhille paistakkaan. Köyhemmät ruokelevat: »Jumalaisen ainoi poikoi, mix päiväi ei tasaisen paista? Päivöi paistaa rikkahille, ei köyhille paistakkaan?» Jumalaisen ainoi poikoi otti päiväin paistamasta oxilta ylempöisiltä oxille alempaisille. Päivöi paistoi köyhösille, ei rikkaille paistakkaan, rikkahille, rikkahille. [Jumalaisen ainoi poikoi otti päiväin paistamasta oksilta alempaisilta oxille keskimäisille. Nyt päiväi tasaisin paistoi köyhille kerä'äjille, rikkahille, rikkahille.]⁴

On olemassa kaksi muuta, varsin laveasanaista redaktiota, joiden pääsisällöksen keskitän seuraavaan selostukseen. Jumalaisen aino poika — tai, kuten toisessa redaktiossa, sepon tyttö, selvä neito — päättää lähteä, Jumalalta luvan kysytyttyään, noutamaan aurinkoa ja kuuta Hiitolasta tai Pohjolasta: maassa nimittäin vallitsee pimeys. Hän satuloi hevosen, (ottaa kannuun olutta, mettä ja viinaa) ja lähtee matkalle. (I redaktion mukaan hän kohtaa matkallaan esteitä: tiellä olevan haon, kiven ja vihdoin ojan; ne hän tekee tehottomiksi läikäyttämällä olutta. II redaktiossa tätä estesarjaa ei ole.) Hän saapuu auringon ja kuun kätköpaikkaan. Hänellä on mukanaan unikerä; kun hän sen viskaa, nukahtavat auringon ja kuun vartijat. Heidän nukkuessaan hän etsii taivaanvalot niiden kätköpaikasta ja vapauttaa ne. Hän

¹ SKVR VII 4: 3031.

² GANANDER Nytt Finskt Lexicon s.v. *Päärmä*.

³ SETÄLÄ 131.

⁴ SKVR III: 571.

panee auringon olalleen ja kuun kupelleen ja kiirehtii pois. (II redaktion mukaan häntä aletaan ajaa takaa. Hän ottaa tällöin laukustaan sieran, josta kasvaa paksu paasi, sitten hartioiltaan harjan, josta kasvaa metsä, ja vihdoin kannun, josta syntyy suuri joki: nämä hidastuttavat takaa-ajajia, hiiden miehiä. Lopuksi joki keskeyttää takaa-ajajien matkan.) Kun taivaanvalojen vapauttaja on tuonut »kuuhuen kotihin, päivyen omille maille muilta mailta vierahilta», hän sijoittaa ne isänsä talon eteen puuhun, aluksi alaoksille, sitten yläoksille ja vihdoin, rahvaan sitä pyytäessä, keskioksille.

Näissä laajemmissa redaktioissa esiintyvät esteet ovat mukana jännityksen aikaansaamiseksi; ne ovat lähinnä tyylikeino, jolla tähdennetään taivaanvalojen vapauttajan neuvokkuutta.¹

13. Paikka, johon jumalaisen aino poika tai sepon tyttö saapuu ja jossa taivaanvalot ovat kätöksässä, on Hiitola (Hiien huonehet², Hiien pertti³, Hiien koti⁴, Hiien kornitsat⁵, Hiitoin koti⁶), Väinöla (Väinölan kylä⁷), tai Pohjola (Pohjolan kylä⁸), talo⁹, kylä¹⁰. Ei ole mahdollista ratkaista, edustaako Hiitola vai Pohjola tässä alkuperäisempää kantaa. Kaarle Krohn lausui kategorisesti, että auringon kätkeminen nimenomaan Pohjolaan on, »niinkuin tiedämme, Päivänpäästörunun alkuperäinen ajatus»¹¹. »Pimeä Pohjola», »Pohjolan kylmä kylä»¹², Pimentolaksi nimitetty, kuuluikin elimellisenä osana suomalaisten runojen ja loitsujen maailmankuvaan. Tutkijat ovat rinnastaneet sen esim. muinaisskandinaavien Trollebotteniin, Botnariin, Skumehemiin, jota vallitsee gygr-niminen noitavaimo ja jonne sankarit tekevät vaarallisia retkiä noutaakseen sieltä esim. gamr-linnun kultakirjo-munan. Pohjola on Sampo-eeoksen mukaan paikka, jossa Pohjolan emäntä säilyttää sampoa. Se on loitsujen tuntema ulkopiiri, josta taudit tulevat ja jonne ne manataan. Sitä voidaan verrata muinaisskandinaavien asutun maailman ulkopuolella, usein pohjoissuunnalla sijaitsevaan Uðgarðriin, Jötunheimriin. Eräissä selostamissani Aasian arktisten kan-

¹ Tätä tyylikeinoa viljelevät lukuisat sadut ja runot. Erikseen on syytä huomauttaa, että se esiintyy toisinaan myös intiaanien Prometheus-myytissä, esim.: Maailmassa ei ollut tulta, koska Natlivika'q piti sitä kätöksässään. Hirvi kätki karvoihinsa kuivaa puuta. Se meni Natlivika'qin taloon, sytytti tulen karvoissaan olevaan puuhun ja pakeni. Tulen kätkijä alkoi ajaa häntä takaa. Kun takaa-ajaja oli saavuttamaisillaan hirven, se heitti maahan hiukan rasvaa, joka muuttui järveksi, sitten karvoja, jotka muuttuivat vesaikoksi, sitten kiviä, jotka muuttuivat korkeiksi vuoriksi. Ennenkuin Natlivika'q oli kiertänyt tai ylittänyt esteet, hirvi oli saapunut kotiin ja antanut tulen lähettäjälleen, Kut'enalle. Sitten antoi Kat'ena ihmisille tulen (Boas 50. — DÄHNHARDT III, 99—100).

² SKVR III: 1937.

³ SKVR III: 1937.

⁴ SKVR III: 1160.

⁵ SKVR III: 1160.

⁶ SKVR III: 1150.

⁷ SKVR IV: 1452.

⁸ SKVR III: 1158.

⁹ SKVR IV: 1840.

¹⁰ SKVR IV: 1841.

¹¹ KAARLE KROHN Kalevalan runojen historia (Helsinki 1903) 136.

¹² SKVR XII: 65.

sojen ja intiaanien myyteissä taivaanvalot on kätkeyty horisontin ääreen tai ne ovat maan alla asustavan pahantahtoisen olennon hallussa. — Toisaalta on Hiitola — jonka kertosanana runoissa usein on vuori tai linna — muinaisten runojemme tavalisimpia vaarallisten retkien päämääriä; sekin on asutun maailman ulkopuolella oleva alue.

14. Pohjolassa ~ Hiitolassa aurinko ja kuu ovat joko »paksussa pajupehkossa», »tiheässä tuomikossa» »reunalla levon leveän, korven kaioin kainalossa», mutta myös esim. aitassa »yheksän lukun takana»¹, sanonta, joka jo edellä on tullut esiin. Mainitaanpa lisäksi taivaanvalojen vartijatkin: »Kaks oli Hiien morsianta, yksi kuuhutta pessöö, toin päivöjä pessöö»²; »Kolt on Hiien morsianta: yksi kuuhutta pessöö, toin päiväyttä pessee, kolmas vettä anteloo»³. Kahden tai kolmen »morsiamen» maininta ei liene pelkkä runollinen syrjähyppäys. Arvelen, että se on jäänne siitä myytistä, johon Päivänpäästö-runon sepittäjä on tukeutunut. Neito, taivaanvalojen hallussaanpitäjän tytär, on nimittäin keskeisasemassa edellä selostamissani tsuktšien ja eräiden intiaanikansojen myyteissä; puhutaanpa bilquila-intiaanien myytissä neljästä Snq-päällikön tyttärestä⁴. Toisaalta kertovat virolaiset, että aurin- ja kuunpimennyksen aikana enkelit pesevät aurinkoa tai kuuta niihin ilmestyneistä likapilkuista; tällöin asianomaisen taivaankappaleen tausta tulee näkyviin.⁵ Juuri tällaisesta pesemisestä on inkeriläisessäkin runossa kysymys.

15. Taivaanvalojen vapauttaja pystyy suorittamaan vaikean tehtävänsä siten, että hän nukuttaa niiden vartijat. Lähtiessään matkalleen hän oli ottanut mukaansa unikerän⁶. Pohjolassa hän »viskasi unikeräsen, nukutti kolmen neiokkaisen»⁷. Pohjolan väki kokonaisuudessaan vaipui uneen: »Elkää kuulla Hiien miehet heposia hernukke, elkää kuulla Hiien naiset lehmiäse myyäkkee, elkää kuulla Hiien neiet lampahia määittää»⁸. Samantapainen aihe ma sisältyy, kuten tunnettua, Sammon ryöstö -runoon, jossa Väinämöinen nukuttaa sammon vartijat esim. unisilla neuvoilla⁹; aihe on tuttu myös suomalaisista saduista¹⁰. On kuitenkin kiintoisaa, että motiivi tavataan nimenomaan eräässä taivaanvalojen päästö-myytissä. Como-intiaanit näet kertovat, että kojootti saavuttuaan vapauttamaan aurinkoa »nukuti

¹ SKVR III: 1153.

² SKVR III: 1153.

³ SKVR III: 1159.

⁴ DÄHNHARDT III, 115.

⁵ Puhja. H IV 3. 783 (no 11). — Røuge. H I 2. 571 (no 1).

⁶ SKVR III: 747.

⁷ SKVR III: 166.

⁸ SKVR III: 1936.

⁹ Ks. esim. MATTI KUUSI Sampo-eepos (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 96, Helsinki 1949) § 3031.

¹⁰ KAARLE KRÖHN Kalevalankysymyksiä II (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 36, Helsinki 1918) 140.

aurinkomiehet tanssin aikana höyhentöyhdöllä»¹ ja heidän nukkuessaan kuljetti auringon maan päälle.

16. Päivänpäästö-runon tosinnot eivät ole yksimielisiä siitä, onko taivaanvalojen vapauttaja »Sepon tyttö, selvä neito» vaiko »Jumalaisen aino poika». Edellistä väittävät Länsi-Inkerin, jälkimmäistä Keski-Inkerin laulajat. On siis pyrittävä käymään rajaa.

Kaarle Krohn ja hänen mukaansa Antti Aarne arvelivat, että määre sepon (tyttö) olisi syntynyt väärynymärryksen tietä: *sepä on > sep' on > sepon*, ja että¹ »tyttö» tässä olisi Neitsyt Maaria². E. N. Setälä huomautti olevan vaikeaa uskoa, että asu sepon tyttö olisi kärkeän väärinkäsityksen tulos. Hän puolestaan oletti, että sepon tyttö on Ilmarisen morsian, itse asiassa sama kuin Pohjan neito, joka taas on Päivän kajo.³

Kummassakin redaktiossa puhutaan jonkun henkilön lapsesta, vanhakantaisten soikkolalaisten tosinnoissa sepon työstä, keski-inkeriläisissä tosinnoissa jumalaisen pojasta. Mainitsen, että on olemassa runonsäkeitä, joissa jumala käsitetään sepäksi: »Se seppä joka jumala, joka on taivosen takonut»⁴; »Oi ukko ilmallini, taivahalline takoja»⁵. Christfrid Ganander lausui kerran: »Muinaissuomalaisilla oli . . . jo pakauuden aikana käsitys kaiken luojasta, joka heidän sanojensa mukaan on kaiken maailman takoja, ilman kannen kalkuttaja»⁶. Usein nimitetään tätä luoja-jumalaa Ilmariseksi:

Ite seppo Ilmarinen hän on taivaan takonunnan, taivaan kannet kalkutellu pajassa ovettomassa, ilman ikkunattomassa.⁷

Takoja-luoja on sangen yleinen kansainvälisessä perinteessä. Muinaisskandinaavien Odin on *himnasmidr* 'taivaanseppä'. Muinaisintialaisten Tvastr on seppä, joka takoi taivaan ja koko kosmoksen⁸; samoin eräiden myyttien mukaan kiinalaisten Pan-ku.⁹ Abšaasit kertovat taivaanseppästä, jonka nimi on Szasz; takoessaan hän käyttää polveaan alasimena niinkuin Ilmarinen, joka »pani paitansa pajaksi, polvensa alasmeksi»¹⁰. Kenties taivaanvalojen vapauttaja-neidon isä, seppo, siis oli taivaanseppä. Sanokaamme siis että sepon tyttö oli taivaanseppän tyttö, niinkuin toisen redaktion jumalaisen poika oli jumalan poika. Redaktioiden erimielisyys rajoittuisi siis vain kulttuuriheeroksen sukupuoleen.

¹ Journal of American Folklore 19, 44.

² KAARLE KROHN Kalevalankysymyksiä II, 188, ANTTI AARNE Päivän päästö (Helsinki 1920) 30.

³ SETÄLÄ 568, 570.

⁴ SKVR I: 136.

⁵ SKVR I: 137.

⁶ GANANDER Mythologia Fennica 26.

⁷ SKVR VII 1: 94.

⁸ ALFRED BERTHOLET Wörterbuch der Religionen (Stuttgart 1952) 427.

⁹ ALFRED KÜHN Berichte über den Weltanfang bei den Indochinesen und ihren Nachbarvölkern (Leipzig 1935) 36.

¹⁰ WILHELM MANNHARDT Letto-Preussische Götterlehre (Riga 1936) 66—67.

17. Kiintoisa jumala—jumalan lapsi -suhde, joka tässä näyttäytyy, on yleinen kulttuuriheeros-konseptiossa. Tunnemme sen erityisen hyvin Kreikasta, jossa kulttuuriheerokset johtavat säännöllisesti sukupuunsa jumalista, useimmiten Zeusta. Useiden intiaanikansojen eläin-kulttuuriheerosta sanotaan jumalan pojaksi.

Kun Päivänpäästö-runon jumalaisen poikaa nimitetään käkkyispojaksi tai käpeäkäsäksi (Kiesuksen käpeäkäs, Jeesuksen käkkyispoika¹), niinkuin monesti tapahtuu, kohtaamme aatteen, joka on varsin tavallinen Pohjois-Aasian ja -Amerikan kulttuuriheeros-myyteissä: niinpä tšuktšien kulttuuriheeros, korppi, on luojan käskyläinen². Tlatlasik-intiaanien tulen-nouto-myytin kulttuuriheeros, hirvi, tuo puolestaan Luojan käskystä ihmisille tulen sen kätköpaikasta³. Kulttuuriheeroksen yleisiä kriteerejä on sekin, että hän on riippuvaisuussuhteessa jumalasta, toimii hänen suostumuksellaan tai toivomuksestaan, mutta ratkaisee tehtävänsä itsenäisesti.

18. Päivänpäästö-runon eräät toisinnot alkavat sanoin: »Vanha rahvas muistelee, entinen imehtelee». Nämä johdattavat säkeet tarkoittavat: On olemassa muudan vanha kertomus, myytti. Myytti alkaa sanalla *ennen*: »Ennen päivättä eletty, kupaeltu kuutamotta». Tuolloin, muinaisina aikoina, elämä oli sikäli epäkäytännöllistä ja hankalaa, että maanviljelytyöt oli suoritettava tuohusten valossa ja teitä oli pakko kulkea hapuillen. Tämä johtui siitä, että taivaanvalot eivät olleet vielä nykyisellä paikallaan, vaan kätkössä Pohjolassa tai Hiitolassa. Silloin astui esiin kulttuuriheeros: »Jumalaisen aino poika nousi päivän nostajaksi, kuutamen ylentäjäksi». Hän havaitsi puutteen, keksi menettelytavan sen korjaamiseksi ja ryhtyi toimintaan. — Tässäkin piirteitä, jotka sitovat Päivänpäästö-runon kulttuuriheeros-tyypin yleismaailmalliseen kulttuuriheeros-konseptioon. Katsokaamme, miten on muualla. Kulttuuriheeros eli muinoin, maailman alkuaikoina. »Maailma oli kokonaan pimeänä»; »Alhaalla oli aivan pimeää». »Silloin sääli Okun-tengri ihmisten kurjuutta». »Korppi halusi vapauttaa auringon»; »Korppi toivoi pääsevänsä käsiksi aurinkoon»; »Majava tarjoutui vapauttamaan auringon»; »Korppi tahtoi noutaa auringon». Tehtävässään kulttuuriheeros onnistui, niinkuin kulttuuriheerokselle kuuluu.⁴

19. Sepon tyttöä nimitetään selväksi, tarkaksi (»Sepon tyttö, selvä neito, tuo tarkka takojan neito»), siis viisaaksi. Viisaus on Prometheus-tyyppisten kulttuuriheerosten tärkeä kriteeri. Väinämöisen epiteettinä on paitsi »vaka vanha», myös usein »viisas vanha»; hän on »tietäjä iänikuinen». Kreikkalainen Prometheus on 'ennakolta-tietäjä'. Viisas on eläinheeros, korppi tai koojotti. Tšuvassien siili, tulen keksijä ja maanviljelyksen opettaja, on nimenomaan »viisas siili».⁵

Kulttuuriheeroksella on epiteetti viisas siksi, että hän on havainnut epäkohdan ja keksinyt myös menetelmän sen korjaamiseksi. Väinämöinen vakuuttui sammon tar-

¹ AARNE 31.

² DÄHNHARDT III 102.

³ DÄHNHARDT III 100.

⁴ DÄHNHARDT III 114, 115, 119, 121, 506, 507.

⁵ UNO HARVA Altain suvun uskonto 125.

peellisuudesta ja lähti tovereineen noutamaan sitä; hän nukutti sammon vartijat ja pääsi siten käsiksi sampoon. Prometheus havaitsi ensimmäisenä tulen puutteen; hän, jolla Hesiodoksen mukaan oli »keinoja enemmän kuin kellään muulla», keksi menetelmän sen anastamiseksi. Taivaanvalojen vapautus -myyteissä on asetelma samantapainen. Como-intiaanien eläinhahmoinen kulttuuriheeros nukutti taivaanvalojen vartijat sulkatöyhdyllä. Aasian arktisten kansojen ja intiaanikansojen kulttuuriheerokset keksivät muita menetelmiä, joita mielellämme nimittäisimme viekkaiksi, elleimme tietäisi, että nimenomaan metsästäjäkansojen keskuudessa viisaus ja viekkaus ovat sama käsite. Kun akkadien urhokas jumalain päämies Marduk vapautti taivaanvalot myrskyjen, lohikäärmeiden ja petojen vallasta, hänen apunaan oli taivaanjumalan poika Ea, »viisauden mestari», joka oli »opettanut ihmisille kaikki taidot»¹. Missä ikinä kohtaamme myyttejä Prometheus-tyyppisestä kulttuuriheeroksesta, tavoitamme saman kaavan. Tätä kaavaa noudattaa myös Päivänpäästö-runon Jumalaisen aino poika tai sepon tyttö, selvä neito havaitsi, ettei voida »päivättä elä, kupaella kuutametta». Hän keksi unikerä-menetelmän ja sitä toteuttaen vapautti taivaanvalot.

20. Kun suomalainen runoilija sepitti Päivänpäästö-runon, hän tukeutui myyttiperinteeseen, joka, niinkuin olen osoittanut, on tunnettu laajoilla alueilla, mutta lähinnä niihin myytteihin, joita kertovat Pohjois-Amerikan ja Pohjois-Aasian alkukantaiset metsästäjäkansat. Tarkasteluni on osoittanut, että Päivänpäästö-runon satunnaisiltakin vaikuttavien yksityiskohtien takaa »kuultaa» primitiivinen myytti. Eräissä Päivänpäästö-runon toisinoissa päivän päästäjä suorittaa matkansa lentäen, esim.:

Kenb' on päivyön etsindöihe? Yksi kuin Jumalan poiga, hän on syömättä lihava, pezemat't' on puhr'ikkairi. Siitti siivet, suitti sullat, ryöbäjeli lendämähä. Katsoi: päivyd on suaren piällä; otti päivyön piälajella, kuudamazen on kukuilla. Paisto keyhät, paisto kurjat, vaivazet on vuordamatta.²

Merkitsekö tämä sitä, että suomalaisen runon taivaanvalojen vapauttaja, niinkuin eräiden arktisten kansojen myyttien taivaanvalojen vapauttaja-heeros, alunperin tunnettiin linnunhahmoisena?

Joka tapauksessa voi aavistella äsken mainittujen arktisten myyttien antaneen aiheen Päivänpäästö-runon ylevään päätäntöönkin. Muistamme, että eläinhahmoinen kulttuuriheeros vapautti taivaanvalot olennon hallusta, joka piti niitä ihmisiltä kätkössä. On myyttiversio — sen tuntevat como-intiaanit — jonka mukaan taivaanvalot vapauttamisensa jälkeen ensiksi sijoitettiin maahan, mutta kulttuuriheeroksen neuvon mukaisesti toisessa vaiheessa taivaan korkeudelle. On toinen myyttiversio — sen tuntevat ruteenit —, jossa kerrotaan kolmesta itsekkästä veljeksestä, jotka pitävät kuuta kytkettynä tammeen, jolloin se paistaa vain heille; kun ihmiset valittavat pimeyttä, Jumala lähettää enkelinsä kohot-

¹ TALLQVIST 180.

² SKVR VII 4:2708. Vrt. VII 1:695, VII 4:2709.

tamaan kuun korkealle taivaalle.¹ Tämäntapaisiin myytteihin voi inkeriläinen runoilija tukeutua sepittäessään runonsa loppukäännettä, joka tosiasiallisesti sisältää yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden julistuksen:

Jumalaisen ainoi poikoi
asetteli päiväjäähän
oksille ylimmäisille:
ei päivä tasaisin paista.
Päivä paistoi rikkahille,
ei köyhille paistakana.

Jumalaisen ainoi poikoi
asetteli päiväjäähän
oksille alimmaisille:
ei päivä tasaisin paista.
Päivä paistoi köyhille,
rikkahille ei paistakana.

Jumalaisen ainoi poikoi
asetteli päiväjäähän
oksille keskimmäisille:
jo päivä tasaisin paistoi
rikkahille, rikkahille,
köyhille, kerä'äjille.

21. Tarkasteluni tulokset kiteytän seuraavaan tiivistelmään.

Suomalaiset, monien muiden kansojen lailla, tunsivat myytin, jossa kerrotaan seuraavaa:

Kun maailma oli luotu, se ei ollut vielä valoisa maailma. Taivaanvalot olivat jonkin olennon hallussa, joten elämä ei ollut ihmisarvoista elämää. Silloin astui esiin kulttuuriheeros, joka ei tyttynyt asiointilaan: hän päätti auttaa ihmisiä, keksi menetelmän, seurasi sitä ja lähti noutamaan taivaanvaloja niiden kätköistä. Hän vapautti taivaanvalot ja sijoitti ne nykyiselle paikalleen. Tästä hetkestä elämä muuttui ihmisarvoiseksi elämäksi.

Tämä myytti säilytti Suomessa yleisen kaavansa kulttuurin edistyessä. Taivaanvalojen vapauttaja-heeroksen hahmo vaihtui, kun ajat vaihtuivat. Vanhinta kulttuuriheeros-tyyppiä edustaa eläinhahmoinen heeros, *kave*; sen loitsuista tavoittaessamme olemme tavoittaneet muiston ikivanhoista arktisista suhteistamme. Kun taivaanvalojen vapauttajana joskus vilahtaa Väinämöinen, ikuinen tietäjä, hän, jolla oli suussa suuri tieto, olemme joutuneet keskelle arktisten kansojen, mutta myös esim. muinaisskandinaavien tuntemaa ns. šamanistista kulttuuria. Kun samassa funktiossa on sepon tyttö, olemme löytäneet kulttuurimuodon, jota luonnehtii kuvitelma taivaantakoja-luojasta — kuvitelma, joka oli tuttu esim. eräille Aasian kulttuurikansoille. Ja vihdoin, kuten olemme nähneet, ovat kulttuuriheeroksen tehtävän saaneet katolis-länsimaisen kulttuurin päähahmot, Neitsyt Maaria ja Jeesus. Niinpä yhden ainoan myytin vaiheita seuraillemme olemme voineet rekisteröidä eräitä niistä kulttuurimme kerroksista, joille rakentuu nykyinenkin suomalainen kulttuuri.

¹ JOHANNES BOLTE und GEORG POLIVKA Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm III (Leipzig 1918) 289.

Le héros civilisateur finnois

par MARTTI HAAVIO

On trouve dans différentes parties du monde des mythes sur le héros civilisateur, par lequel on entend un créateur du deuxième degré. Lorsque le héros civilisateur entre en scène, l'univers et l'homme existent déjà, mais, par suite d'un défaut quelconque, la vie de l'humanité n'est pas encore digne de l'homme. Le héros civilisateur, celui qui apporte avec lui la civilisation, qu'il soit le fils d'un dieu, le premier forgeron de l'univers, l'ancêtre de la tribu, où, comme chez de nombreux peuples de l'Asie et de l'Amérique du Nord, un animal, le corbeau, le coyote, le castor, le hérisson ou le lièvre, remarque le premier ce défaut et le fait disparaître par quelque moyen ingénieux. Il ne se précipite pas imprudemment au travail, mais se pose tout d'abord la question: Pourquoi? puis: Comment? Il invente une méthode habile et l'utilise pour atteindre son but, avec le résultat que, grâce à son activité, la vie du groupe ou de l'humanité tout entière prend un aspect plus heureux. L'un des travaux les plus importants du héros civilisateur a été de mettre les lumières du ciel à leur place juste. Les mythes relatifs au héros civilisateur sont bien connus entre autres en Finlande; ils ont été préservés par exemple dans le contexte de diverses incantations. Le poète in-

connu qui, en Ingric, a composé le poème de la Délivrance du Soleil s'est aussi inspiré d'un mythe relatif à un héros civilisateur. Dans les mythes finnois relatifs à la délivrance de lumières célestes, le héros civilisateur apparaît sous des aspects assez variés. La tradition la plus ancienne est représentée par le héros ayant l'apparence d'un animal, appelé *kave* dans les incantations; elle se rattache à la vie des Finnois dans les régions arctiques. Lorsque l'on voit quelquefois apparaître Väinämöinen comme celui qui délivre les lumières célestes, il s'agit d'un renouvellement du mythe: c'est alors le devin, le shaman qui est le héros civilisateur. Un type de héros civilisateur particulier est le fils du dieu ou la fille du forgeron, qui libère les lumières du ciel par un moyen ingénieux; l'origine en doit être cherchée dans le sein d'une civilisation chez laquelle c'était le forgeron céleste qui était le créateur du monde. Finalement, parmi les libérateurs finnois du soleil, on voit apparaître, par l'influence du christianisme occidental, la Sainte Vierge et Jésus. C'est ainsi que, en suivant les métamorphoses d'un seul mythe, on en arrive à découvrir quelques-unes des stratifications sur lesquelles repose encore la civilisation finlandaise de nos jours.